

АНТИЧКО И СТАРОХРИШЋАНСКО НАСЛЕЂЕ У ЦРКВЕНОЈ АРХИТЕКТУРИ И УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ

Мирослав Симијоновић*

Богословски факултет Српске Православне Цркве при манастиру Светог Саве, Либертвил

Сажетак: У раду који је пред нама се говори о лепоти прожимања античке и хришћанске културе у периоду касне антике, односно златног периода хришћанства. Пагани и хришћани нису увек били у добрим односима, али су се културне вредности ипак међу њима биле препознате и несметано неговане. Средњовековна Србија је примила хришћанство од православних Ромеја – Грка а са хришћанским предањем је примила и охристовљене елементе античке културе.

Кључне речи: античка култура, хеленска мисао, хришћанска мисао, архитектура, Римско/Ромејско царство, базилика, купола, Св. Софија (Аја Софија), Свети оци, охристовљење, богослужење, акустика.

Увод

Деведесетих година прошлог века је изашла из штампе књига америчког политолога Самуела Хантингтона: Сукоб цивилизација и поновно успостављање светског поредка.¹ У овој веома изазовној књизи аутор отворено говори о границама западног света: „Где престаје Европа? Европа престаје тамо где западно хришћанство престаје а Ислам и Православље почињу. То је одговор који Европљани желе да чују ... и који разни интелектуалци и политички лидери експлицитно подржавају.”²

---

*ел.пошта: o.miroslav@gmail.com

¹ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Simon & Schuster, 1996).

² *Ibid.* ”Where does Europe end? Europe ends where Western Christianity ends and Islam and Orthodoxy begin. This is the answer which West Europeans want to hear, which they overwhelmingly support sotto voce, and which various intellectuals and political leaders have explicitly endorsed”, 168.

Секуларизована Европа са посебном бригом гледа да очува античко – многобожачко наслеђе, као корене европске културе. То је веома користан и охрабрујући гест савременог човека, али је непојмљиво да се античко хришћанско наслеђе селективно игнорише. Немарност је посебно видљива када је реч о источном – православном културном простору. Ако се озбиљније позабавимо горе наведеним цитатом, наћићемо одговор зашто у модерним антологијама философске, или теолошке мисли, нема источних отаца Цркве, или се само узгредно помињу,³ као да се на истоку по питању развоја мисли и културе ништа озбиљније није дешавало после Аристотела (384-322 пре Хр.), односно после грчке паганске културе.

Селективно одабирање историјских вредности је одувек било оружје моћника. То се примећује и у односу према касноантичком и средњовековном културном благу православне Европе. Да би смо на научном пољу препознали интелектуално ниподаштавање културног блага ”златног периода хришћанства”, и сами морамо бити свесни вредности, старохришћанских и православних корена савремене Европе.

Тема овог предавања је подстицање свести наших младих теолога и љубитеља културне свести да упознају вредности културе Европе. Тој културној баштини припада и наш народ, обзиром да смо примањем хришћанства од Ромеја/Византинаца,⁴ постали наследници охристовљене античке културе као што су то на западу Европе постала племена Франака, Германа, Алемана, Келта и др.

У овом раду ће бити разматране следеће теме:

1. Историјске и религиозне околности које су утицале на прожимање и неговање античког и старохришћанског наслеђа

---

³ Погледати: Жан Leclercq и. а., *The Spirituality of the Middle Ages*, 2 Vol., (aus dem Französischen übersetzt von M. Ryan) (London: Burn and Oates, 1963-1968).

⁴ Назив Византија као име империје, потиче тек од 16 века од хуманисте Хиеронимуса Волфа (1516-1580), погледати: Aleksander Kazhdan, „Byzantium”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I, (Oxford: Oxford University Press, 1991), 344. Грађани ”Византије” су себе сматрали ”Ромеима”. Неки топоними у Србији који имају префикс ”римски” цеови; пут и томе слично, у изворном значењу су ”ромејски”, или како би смо их данас назвали: византијски. У периоду досељавања словена на Балкан, није више постојало многобожачко, римско царство већ хришћанско ромејско царство са престоницом у Цариграду-Константинопољу, који се пре 330. године звао Византион.

у области Медитерана и на територији данашње Србије у касно-античком и средњовековном периоду.

2. У другом делу ће бити речи о културној и духовној улози касноантичких хришћанских средина на наше предке.

3. У трећем делу ће бити изложени и анализирани примери из архитектуре и уметности из којих можемо уочити живо наслеђе античке културе преко Византије у очуваној хришћанској традицији средњовековне Србије.

Агонија хеленске и хришћанске мисли

Човек грчко-римског културног поднебља је био префињени љубитељ уметности, естетике, философије, реторике и поезије. Он је био отворен за новине, али та новина је требала да се презентује на начин који је античком човеку био приступачан. По речима св. апостола Павла: Онима који су без закона постадох као без закона, премда нисам Богу био без закона, него сам у закону Христову, да придобијем оне који су без закона (1. Кор. 9, 21), хришћански оци су схватили да грађанима Римске империје треба објаснити благу реч Господа Исуса Христа у духу њиховог античког наслеђа. Мада су прогони и страдања првих хришћана била периодично брутална, они су ипак успели да придобију антички пагански свет. Хришћани из многобоштва су искористили своје античко културно наслеђе, како би објаснили лепоту хришћанске мисли у односу на тадашњи пагански свет.

Конфликт између хришћана и званичне власти Римске империје није био у културном наслеђу обзиром да су и хришћани империје већ од 2./3. века природно били део јавног и културног живота. Хришћани су похађали школе, били су присутни у војсци, у сенату, или у локалним управама градова. Једнострано је схватање да су хришћани првих векова били изоловано друштво унутар империје. У житијама светих мученика видимо да су они у неким крајевима живели сасвим мирно, да су обављали различите функције у империји, док није дошла наредба из Рима да се прогоне хришћани који не поштују култ императора као заштитника империје. Већ од 2. века су хришћани били потпуно интегрисани део античког културног света. Матерњи језик им је углавном био говорни језик Римске империје: грчки и латински. Извори чак говоре да су до 4. века пагани и хришћа-

ни сахрањивани у истим гробљима ако су били истог сталежа.⁵ Св. Климент Александријски (око 150-215) замера хришћанима свог времена да користе "музику идола".⁶ Св. Епифаније Кипарски (око 310-403) је 393. године у цркви Васкрсења Христовог у Јерусалиму, говорио о утицају многобожачке философије на чистоту православља која се увукла у Цркву преко снажног утицаја Оригена на монаштво и вернике.⁷ Мада он говори у периоду након страшних прогона хришћана, ипак нам даје слику о интелектуалном утицају паганског света на хришћане. Мржња званичне власти се тада усмерила на хришћане, грађане Римске империје, којих је почетком 4. века било око 20 посто од укупног броја становништва империје из једног другог, неизбежно понављајућег мотива.

Шта је био повод да религиозно толерантна Римска империја у одређеним периодима нетолерантно поступа према хришћанима? Анализирајући историјске записе тог времена, долазимо до закључка да су за прогоне и једна и друга страна провокативно наступале.

Са стране званичне власти Римске империје, за хришћане је био неприхватљив култ цара-императора и жртвоприношење боговима као израз верности императору. Хришћани су поштовали власт римског императора по узору на речи Господа Христа: Подајте, дакле ћесарево ћесару и Божије Богу (Мт 22, 21), односно на поуку Св. апостола Павла да се треба поштовати свака власт: Свака душа да се покорава властима које владају; јер нема власти да није од Бога, а што су власти, од Бога су постављене (Рим. 13, 1). Хришћани – Римски грађани, били су одани властима и неговали су обичаје средине у којој су живели. Једина разлика је била у томе што нису желели да приносе жртве паганским божанствима. Од тога их је упозоравала одлука Апостолског сабора од 49. године (Дел ап. 15, 20). Присилјавање хришћана да приносе идолске жртве као знак поштовања императора, била је провокација која је довела многе хришћане, лојалне империји, до мученичког страдања. Диоклецијан је ка-

---

⁵ Micheal Maas, *Reading in Late Antiquity. A Sourcebook* (London: Routledge, 2010), 277.

⁶ Johannes Quasten, *Music & Worship in Pagan & Christian Antiquity*, National Association of pastoral Musicians (Washington D. C.: Pastoral Pr, 1983), 61.

⁷ Јустин Поповић, *Житија Светих за мај* (Ваљево: Манастир Свете Ђелије, 1996), 311.

тегорички забранио сваки вид религиозности који није био у складу са паганском традицијом.⁸ Блажени Августин наводи у 91. Писму да су пагани и 100 година након Миланског едикта били веома брутални према хришћанима.⁹

Са друге стране, међу хришћанима је такође постојао круг конзервативних верника који су изазивали гнев многобожаца. Не улазећи у светост и страдални подвиг мученика, у Житијама светих налазимо примере где поједини хришћани скрнављења многобожачке храмове и тиме покрећу далеко већу одмазду многобожаца и страдање невиних хришћана, који су до тада мирно живели у многобожачкој средини.¹⁰

Такође наводимо пример Св. мученика Флора и Лавра из 2. века (18. август), који су били зидари по занимању. Добили су посао да сазидају многобожачки храм и када су завршили своје радове, поставили су на њему крст без одобрења послодаваца и власника новоизграђеног многобожачког храма. У овом храму су отпевали свеноћну молитву Богу а након тога су уништили многобожачке идоле смештене у оближњој згради.¹¹ Овакав поступак уништавања туђе имовине, по римском праву, многобожци су доживели као провокацију, скрнављење њихове светиње и незаконити поступак. Као исход свега, Света браћа Флор и Лавр су мученички страдали са осталим хришћанима из тог краја. Обзиром да су се у старини грађевине као храмове од камена радили у дужем периоду, послодавци – многобожци су сигурно могли да примете да света браћа не припадају многобожачкој религији и не узимају учешће у жртвоприношењу. Они их нису присиљавали за време радова на жртвоприношење. Жу-

⁸ *Ibid.*, 185.

⁹ *Ibid.*, 198-199.

¹⁰ Као пример наводимо Св. мученика Созона (7. септембар) из Ликаоније у Малој Азији. Пре његовог мученичког страдања, ушао је у многобожачки храм у Помпеополису и одломио је руку кипа богиње Артемиде. Злато је раскомадао у мање комаде и поделио сиромашнима. Овакав поступак је био у супротности не само по питању религиозне толеранције, већ и у супротности са важећим римским правом о поштовању туђе имовине. Јустин Поповић, *Житија светих за септембар* (Ваљево: Манастир Свете Ђелије, 1996), 146; *Das Synaxarion. Die Leben der Heiligen der Orthodoxen Kirche*, Band 1, Kloster des Hl. Johannes der Vorläufers (Chania, Kreta: Kloster des Hl. Johannes des Vorläufers, 2005), 51.

¹¹ Јустин Поповић, *Житија светих за август* (Ваљево: Манастир Свете Ђелије 1997), 312.

стро су реаговали тек онда, када су Свети мученици поставили крст на њиховом многобожачком храму и када су видели да су исти уништили њихове идоле.

Најтужнији пример је мученичко страдање Свештеномученика Автонома¹² (12. септембар). Једна група новокрштених хришћана ”са гневом отидоше празнујућим незнабошцима, пообараше им жртвенике, полупаше све идоле и храм њихов срушише до темеља.”¹³ Многобошци су као одмазду убили недужног хришћанског епископа Автонома за време свете литургије код олтара а потом срушили хришћански храм. Све нам ово говори да је толеранција између хришћана и многобожаца постојала. Сукоби су настајали услед локалних провокација једне или друге стране, које су затим попримиле карактер јавног прогона. Хришћани су били прогоњени до 4. века, да би већ од 5. века махом многобожци били под притиском хришћана да промене веру. У току 6./7. века је паганска религија потиснута, али су њихови обичаји још увек били пристурни у народу. Св. цар Јустинијан је укинуо 529. године Аристотелову академију у Атини која је интелектуално одржавала континуитет античке паганске традиције. Са друге стране, ромејски цареви су са својим елитним војсковођама светковали паганске празнике као што су: Брумалија, Календа, или Бота.¹⁴ Посебно о празнику Календа пише Св. Јован Златоусти са негодовањем и критиком крајем 4. века.¹⁵ Поједини ромејски хуманисти су желели да схвате богословље

---

¹² Јустин Поповић, *Житија светих за септембар* (Ваљево: Манастир Свете Ђелије, 1996), 248-250. Св. мученица Гликерија (2. век, 13/26 мај), 314. За време једног многобожачког празника је Св. мученица Гликерија нацртала знак крста на челу, ушла у многобожачки храм и градоначелнику рекла да је хришћанка. Када је градоначелник њој наредио да принесе жртву боговима, њеном молитвом је идол Зевса пао а она га је газила ногама. Тада су многобошци јурнули на њу да је каменују и касније је мученички страдала. Из овог казивања видимо да су многобошци агресивно одговорили на понашање св. мученице Гликерије.

¹³ *Ibid.*, 248-249.

¹⁴ Трулски сабор 691-692 својим 62 каноном забрањује паганске празнике, неки од њих се чак и данас упражњавају у облику опијања и преједања на Нову годину. Атанасије Јевтић, *Свештени канони Цркве* (Београд: Православни богословски факултет, 2000), 174.

¹⁵ Јован Златоусти, *Дела*, Том 2., (Ниш: Епархијски управни одбор Епархије нишке, 2014), 492-504.

Светих отаца кроз призму логике античких философа.¹⁶ Неки од Светих отаца Цркве су такође били хуманисти и проучавали су античку философију као интелектуалну, припремну дисциплину вежбања ума.¹⁷ Било је веома значајних отаца Цркве који су изучавали античку философију попут: Св. Василија Великог (око 330-379),¹⁸ Св. Григорија Богослова (око 330- после 390), Св. Максима Исповедника (580-662), Св. Јована Дамаскина (око 676-749), Св. Фотија Цариградског (око 820-891), његове ученике Св. Кирила просветитеља словенског (827/8-869) и Арету Архиепископа Цезаријског (860-после 944). Међу њима је и Св. Григорије Палама (1292-1359), који је, по сведочењу свог животописца био добар познавалац Аристотелове философије.¹⁹ Права философија за византијске оце је била теологија која се изучавала не само интелектуално, већ и практично кроз пост, молитву – богослужења и аскетски живот. То нам потврђује животописац Св. Константина, у монаштву Кирила, просветитеља словена. Његово схватање философије је охристовљена љубав према Св. Мудрости: ...разумевање божанских и људских дела које учи човека да се путем врлина, уколико је могуће, приближи Богу који је створио човека по слици и прилици својој.²⁰ Такође сазнајемо из живота Св. браће Теодора и Теофана Начертаних да их је учитељ, синђел Михаило подучавао из класичне философије, али да је права философија била аскетски живот у подвигу и чистоти.²¹

¹⁶ Vladimir Lossky, *The Vision of God* (New York: SVSP Crestwood, 1983) 156. (Српски прев. Владимир Лоски, Боговиђење (Хиландар: Манастир Хиландар, 2006), 115.

¹⁷ Leonid Ouspensky, *Theology of the Icon*, 2 Vol. (New York: SVSP Crestwood, 1992), 237.

¹⁸ Св. Василије Велики пише својим духовним чедама како да мудро користе античка књижевна дела са напоменом да је корисно за читање све оно што их привлачи добру. *Ad adolescentes, Des heiligen Kirchenlehrers Basilius des Grossen ausgewählte Schriften / aus dem Griechischen übers. Bd. 2; Bibliothek der Kirchenväter, 1. Reihe, Band 47, Kempten; München, J. Kösel : F. Pustet, 1925.*

¹⁹ Св. Григорије Палама је као младић одржао у царском двору пред царем Андроником II Палеологом (1282-1328) предавање о Аристотеловој философији на опште дивљење свих присутних. Погледати: J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas* (New York: SVSPrest, Crestwood, 1998), 29.

²⁰ Јустин Поповић, *Житија светих за мај*, Том 5 (Ваљево: Манастир Свете Ђелије, 1996), 247.

²¹ Јустин Поповић, *Житија светих за децембар*, Том 12 (Ваљево: Манастир

Пребивање у Богу Љубави јесте највиши циљ хришћанске философије. Философија је, опет, љубав према мудрости, пише Св. Јован Дамаскин, а истинска мудрост јесте Бог; према томе, љубав према Богу је истинска философија.²² Ово је веома лепо и јасно хришћанско тумачење праве философије. Ако узмемо у обзир да нас љубав према Богу уводи у свет љубави према Божијој творевини, долазимо до закључка да је прави философ онај који живи у љубави са Богом и светом око себе. Божанска љубав у човеку је мерило философске вредности и узвишености самог човека. Ово је путоказ хришћанског мудровања, који ће у Православној цркви важити као правило живота у Христу. Философија за Источне оце није била само љубав према мудрости, већ љубав за обитавањем у Христу - Софиа – јединој истинитој светој Мудрости, коју византијски оци доживљавају у евхаристијској заједници Цркве. У свему томе молитва има веома важну улогу, јер она отвара двери срца кроз која Христос улази у живот правих философа. То је смисао мудре поруке Евагрија Понтијског (345-399) који се у Филокалији наводи под именом св. Нила Синајског (око +430). Он сматра да је прави богослов онај који се моли искрено и који се моли искрено, тај правилно богословствује: Ε1 θεολγοV εб, proseαxΔ Ωlhq•V, e1 Ωlhq•V proseαxh, θεολγοV εб.²³

Обично се сматра да су Ромеји били против античке, паганске културе и обичаја. Ако узмемо у обзир добро развијени систем просвете ове моћне империје, приметимо да су Ромеји посебно неговали своје античко наслеђе. Први универзитет Европе није основан у Болоњи, већ у Цариграду 425. године и звао се Пандидактерион. Основао га је цар Теодосије II (408-450) и његова талентована супруга Атенаида Евдокија (око 400-460). Евдокија је била ћерка паганског учитеља реторике Леонтија на чувеној Аристотеловој академији, основаној око 387. пре Хр. Евдокија је вешто спојила паганску културу наслеђену од оца и хришћанску духовност која се одразила на просвету Ромејског царства кроз Цариградски универзитет Пандидактерион. На овом уни-

---

Свете Ђелије, 1996), 773.

²² Св. Јован Дамаскин, *Источник знања, Философска поглавља 3*, прев. С. Јакшић (Београд-Никшић: Јасен 2006), 57.

²³ *Под именом Св. Нила Синајског*, PG t.79, *De oratione*, 60, col. 1180B; Cf. *Treatise on Prayer*, 60, I, Hausher (ed.) RAM, No. 57, str. 90; Добротољубље II, О молитви, 61, 163.

верзитету је било 16 грчких и 15 латинских професора за предмете из философије, медицине, граматике, аритметике, геометрије, астрономије, реторике, и права. Универзитет је постојао са краћим прекидима до пропасти царства 1453. Цариградски универзитет је био спона између античке и хришћанске културе. О природној вези РOMEЈСКОГ/ВИЗАНТИЈСКОГ царства са грчко-римском културном баштином Георгије Острогорски пише:

Римска држава и грчка култура срастају на византијском тлу у нов живи организам и нераздвојно се спајају са хришћанством, у коме су стара држава и стара култура виделе своју најачу негацију. Хришћанска Византија брижљиво чува културна блага антике не зазирући ни од паганске уметности ни од паганске мудрости. Римско право остаје у сва времена основа њеног правног живота и њене правне свести, а грчка култура основа њеног образовања. Грчка филозофија, грчко песништво и грчка историографија не престају да инспиршу и најпобожније Византинце. Црква и сама усваја појмове паганске филозофије и служи се њима при изграђивању свог догматског учења.²⁴

Ромеји нису само прихватили античку културу. Они су просто са њом живели. Живећи са њом, успели су да охристове антички пагански свет. Свакако да су примесе античког наслеђа утицале на стварање нових проблема у хришћанству, нарочито када је реч о христолошким јересима, а посебно о иконоборачком спору 8. и 9. века. Осуда Јована Италоса 1082. године и жучне расправе са хуманистима у касном византијском периоду, не говоре о супростављању Цркве античком културном наслеђу, већ о трезвеном чувању хришћанског, светоотачког учења од пренаглашеног утицаја паганске филозофије у византијском богословљу, како је гласила осуда Јовану Италосу: Да ставља доста изнад Отаца и Светаца старе грчке философе...²⁵ Паганска филозофија је изучавана у Византији као припремна вежба за учење праве филозофије коју је горе дефинисао Св. Јован Дамаскин. Овакав став према античкој филозофији је остао непромењен у свим Православним црквама до нашег времена.

Опште је познато да је у 4. веку терминологија античке филозофије помогла да се дефинишу христолошки догмати Цркве.

²⁴ Георгије Острогорски, *Историја Византије* (Београд: Просвета, 1996), 52-53.

²⁵ Василије Татакис, *Историја византијске филозофије* (Никшић: Друштво философа и социолога Црне Горе, 1996), 218.

Слично се десило на пољу уметности. Античко наслеђе у архитектури, сликарству и музици, помогло је да се из њене културне баштине изнедри хришћанска архитектура, иконографија и црквена музика.²⁶ То нам потврђују археолошка налазишта широм читавог средоземног простора хеленске и римске културе у чије подручје спада и територија садашње Србије.

Западни Балкан и Словени

На територији данашњег западног Балкана први историјски налази о постојању људских заједница, везани су за период каменог доба и локацију Лепенски вир. Ово налазиште је било откривено на десној обали Дунава и старо је око 7000 година. Касније ову територију насељавају разна племена попут: Дарданаца Келта, Илира о чијој културној баштини је остало мало трагова. Римска империја осваја ове пределе у 1. веку (по Хр.) и читаву територију дели на Далмацију и Панонију. Ради бољег и ефикаснијег управљања овим провинцијама, Рим је поделио ове области у још мање административне целине. За нас је од значаја област Моезија Супериор на чијој се територији углавном простире данашња Србија.

---

²⁶ Мада још увек постоји мишљење да хришћанско културно наслеђе нема никакве додирне тачке са античком културом, многе студије управо нам показују да се хришћанска култура касноантичког света ослањала на паганску хеленску и римску културу и да је то управо био најлепши спој два опречна света по питању религијских схватања. Ми неможемо другачије описати овај период него: охристовљење паганске антике. Студије на ову тему погледајте: За студенте је корисно да прочитају превод изворних текстова из овог периода: Micheal Maas (ed.), *Readings in Late Antiquity: A Sourcebook* (London: Routledge), 2010.

Одличне текстове на тему античке и хришћанске културне баштине могу се наћи у: *Reallexikon für Antike und Christentum* (RAC). Hrsg. von Th. Klauser u.a., Stuttgart 1950ff. Bart. D. Ehrman (Editor), Andrew S. Jacobs (Editor), *Christianity in Late Antiquity, 300-450 C.E.* (Oxford: Oxford University Press, 2003). Caroline Humfress, *Orthodoxy and the Courts in Late Antiquity*, Oxford University Press, 2007; Tomas F. Mathews, *The Clash of Gods: A Reinterpretation of Early Christian Art* (Princeton: Princeton Paperbacks, 1999); Relph W. Mathisen, *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*, (Oxford: Oxford University Press, 2001); Stephen Mitchell, *A History of the Later Roman Empire, AD 284-641: The Transformation of the Ancient World, Blackwell History of the Ancient World* (Oxford: Blackwell Publishing), 2006; Basil Tatakis, *Byzantine Philosophy* (La philosophie byzantine), (Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2003).

Римска утврђења поред Дунава, Саве и Драве у области „Лимес”, чинила су кичму римске одбране. Ове области су такође биле важни локални центри у којима се неговала античка култура. Ветерани римских легионара су на тим просторима добијали земљане поседе. Они су ту заснивали своје породице и тиме је популација временом ојачала. Првобитна гарнизонска утврђења су временом постала градске колоније које су по узору на Рим, Александрију, Антиохију, или нешто касније Цариград/Константинопољ, поседовале велелепна здања. Тамо су грађени храмови, позоришта, јавна купатила, тргови, локалне школе. Тако су настали градови Сирмиум, Сингидунум, Наисус, Виминациум, Гамзиград, Јустинијана Прима, Улпиана и др. Све је ово утицало на романизацију, односно хеленизацију читавог подручја.

Градови који су били смештени између приморја и границе Лимес, такође су били чувари охристовљене античке културе. Цар Константин Велики је био рођен у Нишу око 280 године (по Хр.). Када је 313 године објавио слободу исповедања вере за хришћане, Црква се и на Балканском полуострву слободније развијала. На простору данашње Србије су пронађени остаци цркава, крстионица и некропола из 4. века са очуваним фрескама. Оне носе хришћанска обележја и уметничка дела старохришћанске иконографије која се по лепоти могу упоредити са најлепшим делима античке уметности у области средоземља. Колико је римска провинција Моезија била значајна, указује нам податак да је шест римских императора рођено у Сирмиуму и околини.²⁷ Град Сирмиум (лат. *Sirmium*) је стари назив данашњег града Сремска Митровица у Србији. Био је један од четири престоница војних заповедника Римског царства поред Милана и Трира на западу и Никомидије на истоку.²⁸

Покрштавање Словена

Ромејска/Византијска војна граница Лимес, западног Балкана је крајем 4. и у току 5. века била озбиљно угрожена. Након

²⁷ Шест владара Римског царства рођена су у Сирмијуму и његовој околини: Трајан Декије; Аурелијан; Проб; Максимијан; Констанције II и Грацијан. Занимљиву двојезичну студију о овој теми са корисним илустрацијама и пратећом литературом погледати: Александар Јовановић, *Тло Србије завичај римских царева* (Београд: Принцип Бонарт Прес, 2006).

²⁸ Martin Stupperich u. a., *Zweitausend Jahre Christentum*, Band I (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984), 35.

пораза ромејске војске од стране визогота 378. године, области данашње Бугарске и Србије су биле опустошене. У 5. веку поново је Моезија Супериор опустошена под налетима хунских коњаника које је предводио Атила Бич-божији (+453). Из извора тог времена сазнајемо да је гранична одбрана била веома ослабљена, обзиром да локално становништво није плаћало одржавање војних гарнизона што је навело легионаре да напуштају своје војне јединице.²⁹ Опустошењу провинција Ромејског царства је допринела епидемија куге средином 6. века. Градови и приградска насеља су била десеткована тако да је систем одбране био прилично ослабљен. Цар Ираклије (610-641) је допустио Србима да се масовно населе у залеђу Солуна. Тадашња област Моезија Супериор је била опустошена и ненасељена тако да је Ромејском/Византијском царству било од значаја да Срби масовније населе та подручја. Ова сеоба наших предака према југу је била битна за економски и војни опоравак Ромејске империје. Срби су се убрзо повукли из околине Солуна у знак протеста због покушаја хеленизације од стране Ромеја. Ипак касније траже да се врате али не више око Солуна, већ у области централног и западног Балкана.

Утицај Ромеја на Српска племена је био веома значајан. Као што је на западу Карло Велики покушао да силом истреби многобоштво из Западне Европе, тако су и ромејски цареви покушавали да покрсте многобожачке словенске народе. У питању је била идеја политичке стабилности на северним и северозападним границама царства. Као крајњи циљ покрштавања је била хеленизација словенских народа на Балкану. Примањем хришћанства су многобожачки, словенски владари добили могућност да буду део једне моћне и за оно време, културне политичке елите. Као хришћани, могли су да склапају брачне везе са утицајним фамилијама царства, што је опет давало гаранцију обостране политичке стабилности. Са друге стране, Ромеји су желели да придобију словенске народе на Балкану као своје лојалне политичке и војне савезнике. То им није често полазило за руком и увидели су да је хришћанизација тих народа била најсигурнији пут до политичке контроле ситуације која је делимично успела кроз хришћанство да хеленизира словенске народе.

Покрштавање словена од браће Св. Кирила и Методија у 9. веку је отворило нове духовне и културне могућности за јачање

---

²⁹ Maas, *Readings.*, 87.

идентитета и националне свести у народу. Грчки и латински мисионари су успели да пренесу својим суседима лепоту охристовљене античке културе. Она је доживела своју ренесансу у средњовековној Србији укрштањем утицаја западне архитектуре и источне уметности.

Након велике шизме 1054. године, између грка и латина, посебно након 4. крсташког похода на Цариград 1204. године, настала је трагична нетрпељивост између грака и латина. На жалост, њихова нетрпељивост је пренета на подручје балканских словена, чије последице су видљиве све до нашег времена.

Архитектура

Утицај античке архитектуре на старохришћанску архитектуру је у науци већ од раније доказан а Ричард Краутаимер је у својој одличној студији образложио појединости развоја старе хришћанске архитектуре.³⁰ Ипак, веома је важно да нагласимо да је хришћанска архитектура првенствено развијана у духу старозаветног храма у Јерусалиму који је имао три дела: улам – припрата; хехал – наос, и дебир – светиња над светињама - олтар. Тим поводом су хришћански новозаветни храмови такође имали три дела: олтар, наос и припрата.

Ми се нећемо упуштати у детаљне анализе стилова и одлика хришћанске архитектуре.³¹ Овде ће бити речи само о једном облику охристовљене архитектуре: базилике. Овај тип грађевине долази од грчке речи базилики – царске палате и јавне просторије за пријем великодостојника империје, или свечане просторије за одржавање јавних културних скупова. Архитектонско решење базилике је преузето из античког градитељства у хришћанску архитектуру обзиром на њену практичну функцију. Први универзитет у Цариграду и дворска библиотека су били смештени у Базилики,³² импозантној јавној згради која је важила вековима као интелектуална спона царства између јелинске и хришћанске културе. Хришћански оци су развили посебно

³⁰ Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (New Haven: The Yale University Press Pelican History of Art, 1984).

³¹ Једна од најбољих до сада објављених књига о православној архитектури у контексту литургије погледати: Nicholas Patricios, *The Sacred Architecture of Byzantium. Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches*, I. B. Tauris, London-New York, 2013.

³² Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*.

литургијско тумачење простора базилика које се негује у Православној цркви до наших дана.

На чеоном узвишеном месту где је седео цар окружен својом свитом, сада у хришћанској цркви седи епископ, који симболично представља на богослужењу Господа Христа – оваплоћеног Цара небеског. Епископ је окружен свештеним клиром који сада у олтару изображава небеску свиту. Цареви поданици у доњем делу палате сада у цркви представљају верни народ Божији у храму. У већим градовима као што су били Рим, Константинопољ, Александрија, Антиохија, Јерусалим, Милано, зидане су цркве већих размера из простог разлога јер је била потреба за сразмернијим црквама, обзиром на већи број верника. Са развојем црквеног песништва у 6. веку, (Св. Роман Мелод, око + 540), указала се потреба за адаптацијом црквене архитектуре. Базилике су добиле олтарску апсиду која је, поред осталог, побољшала акустику олтарског простора и тиме омогућила свештенству да се природније и лакше моле на богослужењу. Када је хришћанство постало државна религија, природно се увећао број хришћана у империји. Услед већег броја људи у храмовима, богослужбено општење свештенства и верног народа је у већим градовима било отежано. Реч Божија се произносила са олтара, али ако она није могла да се чује на крају цркве, смисао литургијског простора није испуњавао своју функцију. Зато су архитекти поред статике морали да воде рачуна о акустици цркве. Искуство антиког градитељства им је у томе талкође доста помогло.

Са развојем антифоног хорског певања, указала се потреба за побољшањем акустике певничког простора.³³ Бочне апсиде су биле идеално решење. Оне су уједно са олтарском апсидом правиле уписани крст што је додатно оправдавало овај облик црквеног градитељства. У доба Св. цара Јустинијана у 6. веку, на истоку се јевља нови облик црквене архитектуре. На основи хришћанске базилике је уграђена купола која је знатно побољшала акустику и амбијент унутрашњости храма. Купола као облик градње је био познат и раније у облику ротонде и

---

³³ Оно што повезује античку и византијску музику а преко византије генерално и српску црквену музику, јесте и антифоно певање. Антифоно певање је групно унисоно певање црквених мелодија које се понављају или настављају наизменично у северној и јужној певници. Оно се очувало у православној цркви, али га подједнако налазимо у грчком, руском српском, грузијском, бугарском или румунском народном певању.

царских маузолеја, али се по први пут сусреће као додатак на крову базилике. Да би се ова идеја остварила, било је потребно да се прилагоди статика овом архитектонском решењу. Убачени су монументални стубови као носиоци куполе који су естетски веома лепо уклопљени у амбијент унутрашњег простора храма. Мудри и веома опрезни мајстори Исидор Милетски и Антемије Тралски су прво саградили мању цркву Св. Сергија и Вакха. у Цариграду у периоду између 532 и 536, а онда су паралелно са тим искуством приступили капиталном делу изградње цркве Св. Софије - Аја Софија која је завршена 537. године која и данас краси данашњи Истамбул.

Са изградњом куполе такође се развија богословско тумачење литургијског простора цркве. Лик Господа Исуса Христа из олтарске апсиде прелази у врх куполе. На овом месту Господ визуелно представља Цара небеског који све посматра и све држи у свету – Пантократор. Након Ефеског сабора 431. Године и спором са патријархом Несторијем око Св. Богородице, поштовање Мајке Божије је посебно наглашено тако што се њен лик временом преноси у олтарску апсиду. Св. Богородица у олтару представља нашу Царицу небеску која раширених руку непрестано брине о свету и верном народу који јој се моли за помоћ и материнску заштиту.

Базилика са уписаним крстом и куполом је најчесталији облик архитектуре на хришћанском истоку од 6. века. Зашто је ово било битно да нагласимо? Анализирајући ископине античких грађевина на подручју данашње Србије, приметимо да су скоро све црквене грађевине биле мањих димензија, али су све биле сачињене из три дела, имале су облик уписаног крста са олтарским и бочним апсидама и куполом.

Када упоредимо средњовековну српску црквену архитектуру, у науци познату као Рашко-моравска школа, са археолошким налазима из 4-6. века, приметимо да су грађевине скоро идентичне.

Поред горе наведених касноантичких храмова, имамо манастире и цркве зидане на темељима старих цркава касноантичког периода:

1. Михољска Превлака манастир са олтаром из 4. века. Код овог манастира су такође пронађене мошти непознатог мученика.
2. Катакомба из 4. века код Ниша.

3. Пећка Патријаршија је зидана на темељима старохришћанске цркве из 5. или 6. века.

4. Златица код Подгорице из 6. века.

5. Црква Св. Петра код Раса из 9. века зидана такође на темељима старохришћанске цркве.

То нас наводи на закључак да је средњевековна српска црквена архитектура преузела концепт старохришћанске архитектуре, односно, охристовљене античке архитектуре коју су наши предци затекли на Балкану. Оно што повезује архитектуру античке и ромејске епохе са средњевековном српском архитектуром, јесте концепт базилике са олтарском и бочним апсидама које у 6. веку добијају и куполу по узору на храмове Св. Сергија и Вакха, односно Св. Софије у Цариграду. Ово архитектонско решење је било толико практично, литургијски функционално и богословски оправдано са одличном акустиком да није никакво чудо да се овај вид архитектуре понајвише примењује у православљу све до наших дана.

Закључак

Античко наслеђе се огледа у многим гранама хришћанске уметности и културе. Црква је опет успела да елементе античке културе охристови тако да можемо подједнако рећи да је касна антика период хришћанизације антике, али и хеленизације хришћанства. Старохришћанска књижевност, уметност, архитектура и музика су најлепши примери охристовљеног античког наслеђа. Негујући данас у нашим црквама хришћанско предање првог миленијума, продужујемо живот и охристовљене античке културе која још увек међу нама траје, мада тога често нисмо ни свесни.

Једна кућа може бити добра и корисна само ако има здраве темеље. Савремена Европа почива на темељима не само античке паганске, већ и хришћанске културе. Тога требамо бити свесни. Неопходно је да негујемо културно и религиозно наслеђе које смо добили од наших предака. Тиме продужујемо живот не само хришћанске, већ и античке културе која живи у нама. Ово античко наслеђе нас инспирише да изграђујемо будућност кроз проучавање и поштовање свега онога што смо наследили од предака. Европа треба да буде поносна на своје античке корене како интелектуални кругови Европе желе да представе модерном човеку. Брисање из свести Европе хришћанске културне традиције је

забрињавајуће. Није добро да се младим генерацијама историја наметне као "самопослуга" у којој ће се нудити селективно оно, што једном делу света тренутно одговара. На нама је да марљиво и објективно говоримо и пишемо о охристовљеној култури касне антике која још увек живи у нашем народу. Срби су преко Цариградске Патријаршије прихватили охристовљену античку културу која се данас понајвише осећа у црквеној књижевности, уметности, архитектури и музици. Божанствена литургија византијског обреда, посебно архијерејска литургија још увек негује у себи живахну лепоту дворског церемонијала Богом благословеног стваралаштва касног античког друштва.

Библиографија:

Das Synaxarion. Die Leben der Heiligen der Orthodoxen Kirche, Band 1, Kloster des Hl. Johannes der Vorläufers. Chania, Kreta: Kloster des Hl. Johannes des Vorläufers, 2005.

Ehrman, Bart, D. (Editor), S. Jacobs, Andrew, S. (Editor), *Christianity in Late Antiquity, 300-450 C.E.* Oxford: Oxford University Press, 2003.

Златоусти, Јован. *Дела*, Том 2. Ниш: Епархијски управни одбор Епархије нишке, 2014.

Јевтић, Атанасије. *Свештени канони Цркве*. Београд: Православни богословски факултет, 2000.

Јовановић, Александар. *Гло Србије завичај римских царева*. Београд: Принцип Бонарт Прес, 2006.

Kazhdan, Aleksander. „Byzantium”, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. I. Oxford: Oxford University Press, 1991.

Krautheimer, Richard. *Early Christian and Byzantine Architecture*. New Haven: The Yale University Press Pelican History of Art, 1984.

Leclercq, Jean. *The Spirituality of the Middle Ages*, 2 Vol. aus dem Französischen übersetzt von M. Ryan, London: Burn and Oates, 1963-1968.

Lossky, Vladimir. *The Vision of God*. New York: SVSP Crestwood, 1983.

Maas, Micheal. *Reading in Late Antiquity. A Spourcebook*. London: Routledge, 2010.

Mathews, Tomas, F. *The Clash of Gods: A Reinterpretation of*

Early Christian Art. Princeton: Princeton Paperbacks, 1999.

Mathisen, Relp W. *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2001.

Mitchell, Stephen A. *History of the Later Roman Empire, AD 284-641: The Transformation of the Ancient World*, Blackwell. *History of the Ancient World*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.

Meyendorff, John. *A Study of Gregory Palamas*. SVS Press New York: Crestwood 1998.

Ouspensky, Leonid. *Theology of the Icon*, 2 Vol. New York: SVSP Crestwood, 1992.

Острогорски, Георгије. *Историја Византије*. Београд: Просвета, 1996.

Patricios, Nicholas. *The Sacred Architecture of Byzantium. Art, Liturgy and Symbolism in Early Christian Churches*. London-New York: I. B. Tauris, 2013.

Поповић, Јустин. *Житија Светих за мај*. Ваљево: Манастир Свете Ђелије, 1996.

Поповић, Јустин. *Житија светих за август*. Ваљево : Манастир Свете Ђелије 1997.

Поповић, Јустин. *Житија светих за септембар*. Ваљево : Манастир Свете Ђелије, 1996.

Поповић, Јустин. *Житија светих за септембар*. Ваљево : Манастир Свете Ђелије, 1996.

Поповић, Јустин. *Житија светих за мај*, Том 5. Ваљево : Манастир Свете Ђелије, 1996.

Поповић, Јустин. *Житија светих за децембар*, Том 12. Ваљево : Манастир Свете Ђелије, 1996.

Reallexikon für Antike und Christentum (RAC). Hrsg. von Th. Klauser u.a., Stuttgart 1950.

Stupperich, Martin. *Zweitausend Jahre Christentum*, Band I. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1984. 35.

Татакис, Василије. *Историја византијске философије*. Никшић: Друштво философа и социолога Црне Горе, 1996.

Tatakis, Basil. *Byzantine Philosophy*. Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2003.

Humfress, Caroline. *Orthodoxy and the Courts in Late Antiquity*. Oxford University Press, 2007.

Huntington, Samuel. *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster, 1996.

Quasten, Johannes. *Music & Worship in Pagan & Christian Antiquity*, National Association of pastoral Musicians. Washington D. C.: Pastoral Pr, 1983.

ANTIKE UND FRÜCHSTECHSTE ERBE IN DER KIRCHE ARCHITEKTUREN UND KUNST VON SERBIEN

Miroslav Simijonović

Theologische Fakultät der Serbisch-orthodoxen Kirche am
Kloster St. Sava, Libertyville
e-mail: o.miroslav@gmail.com

Summery: Das antike Erbe spiegelt sich in vielen Zweigen der christlichen Kunst und Kultur wider. Der Kirche ist es erneut gelungen, die Elemente der antiken Kultur zu christianisieren, sodass wir gleichermaßen sagen können, dass die Spätantike eine Zeit der Christianisierung der Antike, aber auch der Hellenisierung des Christentums ist.

Frühchristliche Literatur, Kunst, Architektur und Musik sind die schönsten Beispiele des christianisierten antiken Erbes. Indem wir heute in unseren Kirchen die christliche Überlieferungen des ersten Jahrtausends pflegen, verlängern wir das Leben und die christianisierte alte Kultur, die immer noch unter uns besteht, obwohl wir uns dessen oft nicht einmal bewusst sind.

Ein Haus kann nur dann gut und nützlich sein, wenn es ein solides Fundament hat. Das moderne Europa basiert nicht nur auf der alten heidnischen, sondern auch auf der christlichen Kultur. Dessen müssen wir uns auch bewusst sein. Dieses alte Erbe inspiriert uns, die Zukunft aufzubauen, indem wir alles studieren und respektieren, was wir von unseren Vorfahren geerbt haben. Europa sollte stolz auf seine alten Wurzeln sein, wie es die intellektuellen Kreise Europas dem modernen Menschen präsentieren wollen.

Die Auslöschung der christlichen Kulturtradition aus dem Bewusstsein Europas ist besorgniserregend. Es ist nicht gut, wenn sich die Geschichte jungen Generationen als „Selbstbedienung“ aufdrängt, bei welcher folgend punktuell das angeboten, bzw. gelehrt wird, was für diesen Teil der Welt gerade passend ist, bzw. zugutekommt. Es liegt an uns, gewissenhaft und sachlich über die christianisierte Kultur der Spätantike zu sprechen und zu schreiben, die in unserem Land noch lebt. Durch das Patriarchat von Konstantinopel nahmen die Serben die christianisierte alte Kultur an, die heute vor allem in kirchlicher Literatur, Kunst, Architektur und Musik zu spüren ist. Die göttliche Liturgie des byzantinischen Ritus,

insbesondere die Hierarchenliturgie, nährt noch heute die lebendige Schönheit des Hofzeremoniells der gottgesegneten Schöpfung der spätantiken Gesellschaft.

Keywords: Ancient culture, Hellenic thought, Christian thought, architecture, Roman / Roman Empire, basilica, dome, St. Sofia (Aja Sofia), Holy Fathers, Divine service, acoustics.